

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ МЕДІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ: ОГЛЯД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСВОЄННЯ

Андрій Гусєв,

медіатор, психолог, тренер, к.психол.наук,
доцент кафедри психології та особистісного
розвитку ННІМП ДЗВО «Університет менеджменту
освіти», керівник Київської філії Одеської обласної
групи медіації (ООГМ)

Однією з особливостей медіаційного підходу до вирішення конфліктів є те, що всі його різновиди тісно пов'язані з відповідними світоглядними та ціннісними орієнтирами. Як кажуть автори трансформативної моделі медіації Роберт Буш та Джозеф Фолджер: «Вибір будь-якого підходу до медіації означає вибір певного набору цінностей. А втілення таких цінностей у практичній діяльності означає певною мірою «нав'язування» їх сторонам за допомогою процесу до якого їх залучає медіатор» [4, с.208].

В умовах переходу української медіації від «романтичного» до «прагматичного» етапу розвитку технології, який характеризується новою хвилею інтересу до неї з боку юридичної спільноти та державних структур, розширенням професійного співтовариства і спробами переходу до «поточної» практики [5, с.60], актуалізується нова проблематика, пов'язана з необхідністю масового розповсюдження та засвоєння світоглядних підвалин цієї технології, поява якої, між іншим, є додатковим свідченням «дорослішання» медіаційного руху в нашій країні.

Як і будь-які технології, що базуються на чітких ціннісних та світоглядних орієнтирах, медіаційні підходи мають властивість у ході повсякденного масового використання втрачати зв'язок зі світоглядними «першоджерелами» та спрощуватись у свідомості їх носіїв до виключно прикладного рівня, що в свою чергу призводить до різноманітних трансформацій, тісно пов'язаних у вітчизняних реаліях не лише з різницею у принципах побудови та функціонування правових систем країни походження та країн-реципієнтів, але і зі специфікою розвитку ціннісних та світоглядних орієнтацій у пострадянських суспільствах.

З одного боку, ці перетворення можна (та потрібно) інтерпретувати як свідчення набуття технологією ознак певної «універсальності», а з другого – як свідчення розмивання, а інколи і втрати первісних ціннісних орієнтирів на користь виключно прагматичного бачення мети та завдань впровадження цих технологій. Прикладом цього може слугувати відома тенденція розглядати кількісні показники як головні при оцінці ефективності впровадження медіації в сферу поточної практики.

Міжтим, саме ціннісно-світоглядний рівень є першоджерелом виникнення більшості проблем навчання, використання та інституалізації медіаційної технології. Так, наприклад, в процесі навчання, обов'язковою умовою повноцінного опанування практичними навичками медіації є відсутність у слухача внутрішнього ціннісного протиріччя (а, краще, присутність внутрішньої згоди) з базовими цінностями технології. Однією з перепон широкого використання медіації у вітчизняних реаліях є наявність у суспільстві системи переконань, яка передбачає уникнення власної відповідальності за прийняття важливих рішень, та відсутність довіри до можливості успішної реалізації міжособистісних домовленостей, не підкріплених загрозою покарання з боку держави у разі їх недотримання. А численні спроби ухвалення закону про медіацію регулярно впираються у несприйняття юридичною та законодавчою спільнотою самої ідеї повернення людям права на вирішення конфліктів, та самостійне визначення того, що для них є справедливим вирішенням конфліктної ситуації. Крім того, в українських реаліях ситуація значно ускладнюється наявністю перманентної кризи, військових дій та постійних спроб соціально-політичного реформування країни, що створює додаткові етичні та ціннісні виклики як на рівні окремих фахівців, так і в цілому перед медіаторською спільнотою.

Все це породжує необхідність періодичного звертання практиків до світоглядних першоджерел для налаштування ціннісного та ідеологічного «камертону», за умов відсутності якого неможливий повноцінний розвиток цієї технології.

Одними з перших зробили акцент на світоглядних засадах медіації автори трансформативного та відновного підходів. Саме в їх роботах значна увага приділяється розкриттю релігійно-філософських та етичних аспектів формування цих технологій.

Відповідаючи на питання стосовно того, що саме робить цінності трансформативної медіації значущими для її прихильників, автори підходу резюмують відповідь терміном «ідеологія», під яким вони розуміють «фундаментальний набір уявлень про природу суспільних відносин» [4, с.214]. Сутність трансформативної ідеології полягає в її протиставленні «ідеології соціальної роз'єднаності та управління конфліктом» (ідеології індивідуалізму), яка розглядає конфлікт як щось негативне, «що підлягає контролю з боку розуму», під чим лежить фактична відмова людям у елементарному вмінні взаємодіяти один з одним, та вирішувати конфлікти без того, щоб не нашкодити собі та іншим [4, с.220]. У трансформативному підході, який базується на реляційному світогляді, конфліктна взаємодія розглядається як позитивний феномен, оскільки «людина володіє вродженим запасом власних сил і почуттям причетності до оточуючих..., відповідно до чого немає потреби у зовнішньому контролю для того, щоб конфліктна взаємодія розвивалась у конструктивному напрямку...». Крім того, соціальна взаємодія розглядається як позитивне явище, тому що людина за природою своєю є істотою соціальною, відповідно, люди намагаються «діяти в певних рамках особистої автономії, а також суспільних взаємозв'язків, керуючись не тільки свободою, але і відповідальністю...» [4, с.226]. Конфлікт порушує в учасників базове відчуття себе як людини, а мотивацією до трансформації виступає, з негативного боку – «намагання уникнути глибоко нелюдського досвіду негативної взаємодії у конфлікті», а з позитивного – «бажання утвердити базове самопочуття в ситуації, коли воно поставлене під сумнів» [4, с.

Ідеологічним джерелом відновного підходу є ідеї «біблійного правосуддя» в якому підвалинами правосуддя є милосердя та любов, при цьому правосуддя та справедливість розглядається як єдине ціле, в центрі уваги яких знаходиться завдання шкоди; здійснення правосуддя є пошуком рішень (а не встановлення вини), а покарання розуміється як спокутування гріхів, коли вина прощається, однак виникають зобов'язання [1, с.120].

Таким чином: «Об'єктів відновлення вважає жертвами людей і визначає на першому місці саме міжособистісний вимір шкоди. Злочин розуміється як насилля над особистістю і міжособовими взаєминами» [1, с.145]. При цьому чітко визнається «конфліктна природа злочину», а сам злочин розглядається «у сукупності моральних, соціальних, економічних, політичних аспектів» [1, с.146]. Відповідно, метою правосуддя вважається відновлення (наскільки це можливо) усіх аспектів завдання шкоди, включно зі шкодою, яку зазнає правопорушник. Звернемо увагу, що сам автор «розширює» межі відновної парадигми за межі тільки проблем права, розглядаючи в цій площині весь континуум «порушень справедливості» [1, с.147].

Мета створення технології кіл примирення вбачається розробниками в тому, щоб «допомогти нам заново відчути свою приналежність до спільного роду людського й на цій основі поступово сформувати новий цілющий спосіб вирішення конфліктів» [3, с.31]. А завдання кіл полягає в тому, щоб «дістатися до самої суті нашого істота, відкрити наші серця, душі, істини, щоб знайти цінності, які допоможуть висловити, якими хочемо ми бути насправді» [3, с.96].

При описі базових уявлень про природу людини та її місце у суспільстві, на які спирається ця технологія, автори виходять з припущень про те, що у людини є «природне бажання встановлювати взаємозв'язки» і «кожна людина хоче бути поєднано з іншими людьми доброзичливими взаєминами» [3, с.30]. Крім того вони стверджують, що «представники різних культур, соціальних верств і релігійних переконань визначають однакові базові цінності, які керують їхніми взаєминами» [3, с.54]. При цьому опис та ступінь важливості цих цінностей може залежати від багатьох причин, але всі вони на думку авторів мають схожі характеристики: позитивність, конструктивність, цілющість та «підтримують у нас та інших найкраще». За базовими цінностями визнається роль «компасу у житті», який визначає людську поведінку у конфліктній ситуації.

До складу базових принципів також входить визнання того, що конфлікт є «природною частиною життя», оскільки основу конфлікту складає наша відмінність один від одного. Відповідно конфлікт може розглядатись як можливість приймати та поважати ці відмінності. При цьому «прагнення, щоб відмінності поважали» розглядається авторами, із посиланням на Каролін А. Вестергофф, як одна з базових потреб людини, «яка лежить в основі всіх наших конфліктів» [3, с.39]. Слід звернути увагу, що таке ставлення до природи конфлікту ґрунтуються на релігійному розумінні природи «Богом даних відмінностей», та ставленні до конфлікту як до частини божественного плану та «дарунку». «Конфлікт – це не ціна, яку потрібно заплатити та перетерпіти, а це стан, якого треба прагнути, вітати та плекати...» [3, с.40].

Іншим джерелом створення технології заявлені дохристиянські міфологічні та магічні уявлення про будову світу та людини, запозичені з традиційних культур, але проінтерпретовані авторами технології у дусі близькому до «ню-ейдж». Всі ці уявленні представлені через образ «шаманського колеса» – поділеного на чверті кола, де кожна чверть «символізує певний аспект життя, стадію розвитку чи набір якостей» [3, с.87]. Звідси випливає і погляд на природу людини як на фізичну, психічну, емоційну та духовну істоту, а також проєкція цього підходу на будову громади. З цього бачення виникає ще одна причина виникнення конфліктів – порушення рівноваги, та, відповідно, принцип роботи з нею: «дорога до здоров'я як індивіда, так і громади лежить через зосередження на аспектах, яких бракує, та підкреслення їх повнішою мірою» [3, с.87].

Ще одним способом звертання до світоглядних основ медіації є утримання високої рефлексивної «планки» в рамках традиції філософського та методологічного осмислення принципів побудови та шляхів розвитку технології, яка безпосередньо торкається питань смислового наповнення таких понять як: «справедливість», «влада», «дійсність», «діалог», «визнання», «універсальні цінності» та інших.

Ед Ватцке, порівнюючи медіацію та судово-правничу практику з погляду теорії пізнання зазначає, що «в основі судочинства знаходиться концепція дійсності, яка передбачає існування абсолютної об'єктивності» а «в медіації питання про об'єктивну істину взагалі не виникає», оскільки «медіація базується на конструктивістському розумінні дійсності, яке виходить з припущення, що кожна дійсність конструюється як дією, так і активним пізнанням у процесі обміну діями (в інтеракціях). Дійсність – це результат дуже суб'єктивних процесів конструювання результатів спостереження. Відповідно, об'єктивність завжди відносна, дійсність існує безперервно (перманентно) та виключно у множенні» [2, с.31]. Тому в парадигмі медіації конфлікту ми маємо справу «з різними конструктами дійсності, з різними результатами спостережень, поглядами, життєвим досвідом, способом життя людей, які беруть участь у конфлікті. Ці люди випадково належать до однієї події. Але по-різному ставляться до неї, або взагалі по-різному бачать стосунки між людьми» [2, с.31-32]

Автор також вказує на використання у медіації принципів «сократичного діалогу» та схожість принципу уникання інтерпретацій та оцінок з боку медіатора з принципами клієнт-центрованої терапії К. Роджерса [2, с.32]. В подальшому аналізі принципів функціонування медіаційної процедури він спирається на погляди Грегорі Бейтсона, та розглядає такі поняття: комунікація, контекст та послання, зразки, надмірність, історії, принципи симетрії та доповнення, рівні конфлікту та метарівень, співвідношення тілесного та духовного, супровід та ведення, світи переживань, лінійність та циркулярність, метафори, сублімація підсвідомого сприйняття, перше враження. Він також розділяє думку Бейтсона про те, що «ми всі думаємо за допомогою зразків, які нас об'єднують» [2, с.35], а в конфліктній поведінці, зіткненнях та ескалації, а також у процесах, які ведуть до вирішення конфлікту важливу роль відіграє поняття «надмірності», що дозволяє нам «накопичувати досвід вирішення конфліктних ситуацій, розвивати здатність скоріше розпізнавати повторні моделі, формувати гіпотези на основі яких проводити інтервенції» [2, с.37].

Важливим є також звертання до аналізу сутності поняття «історії» як розповіді, що використовується сторонами конфлікту при описі наявної ситуації, і яка «має на увазі щось набагато більше, ніж сума інформації. Це словесна передача того, що сталося, куди людина знов заглиблюється, знов пізнає, відновлює відносини, і де є можливість також побудувати стрункі послідовні структури та зв'язки... Якщо вдається змусити клієнтів впізнати себе у розказаній історії, ідентифікувати себе з нею та, тим самим знайти зразок (стереотип), який визначає поведінку, то можна очікувати на появу «дискретних» (переривчастих) змін... Розповідь власної історії при цьому передбачає грамотного або професійно навченого слухача, який допомагає оповідачу більш глибоко та чітко зрозуміти власну ситуацію, що само собою має лікувальний ефект» [2, с.33–37].

Кріста Пелікан розкриває сутність кількох важливих механізмів функціонування медіації, серед яких важливе місце займає «причетність», під якою розуміють «визнання автономії сторін (конфлікту)», зміст якої розкривається через роботу з інтересами та потребами, як тим, в чому кожна зі сторін конфлікту має потребу, хоче для себе і чого прагне, «спираючись на власний життєвий контекст та історії, або вдивляючись у майбутнє». При цьому інтереси служать тому, щоб «приводити дії в систему та стати їх суб'єктом», а «активне та безпосереднє дотримання інтересів у медіації визначено Нільсом Крісті як повторне засвоєння конфлікту...». Таким чином замість того, щоб переводити повсякденну реальність в якій виник конфлікт до логіки правових позицій, медіація пропонує надавати допомогу на рівні життєвого досвіду [2, с.47–48]. Цитуючи Тоні Маршалла можна сказати, що медіація це «common sense» (здоровий глузд, суспільний розум). В процесі медіації відбувається активізація інтересів сторін, після чого робляться спроби досягнути їх (інтересів) рівноваги. Елементами, з яких складаються принципи, за допомогою яких можна досягнути автономії сторін, є «визнання» та «дозвіл» («надання повноважень»). «Визнання» передбачає «вміння вислухати та добитися поваги до природних інтересів» [2, с.49], а «дозвіл» позначає «процес, за якого окрема людина, або група, які відчувають відносний дефіцит влади... отримують значно більше влади» [2, с.51]. При цьому влада розуміється авторкою у дусі Хани Арендт: я те, що «відповідає людській здатності не тільки діяти самому... але і об'єднуватись у своїх діях з іншими людьми та досягати з ними згоди» [2, с.52].

З практичного погляду «визнання» та «дозвіл» – це те саме, що надає сторонам медіатор, тим самим стимулюючи виникнення психо-соціальної динаміки, яка розвивається таким чином: «визнання та повага до позицій, інтересів та потреб клієнтів приводить до розвитку самосвідомості та самопідтвердження. Безпека та надійність, яку кожній зі сторін забезпечує розуміння медіатора, надає можливість переглянути попередні, застигли погляди, відійти від непримиримих, закріплених позицій – розпочати пошук їх рівноваги з погляду реалізації інтересів та потреб сторін» [2, с.50].

Таким чином, можемо підсумувати, що медіаційні підходи до вирішення конфліктів виходять з певних апріорних положень стосовно того, що людині, по-перше, притаманна здатність вирішувати конфлікти, спираючись на «загальнолюдську» систему цінностей, яка, в свою чергу, забезпечує універсальну людську мотивацію (прагнення) до вирішення конфліктів саме мирним шляхом.

Світоглядним підґрунтям створення різних видів медіаційних технологій виступають: теорія конструктивізму, реляційний погляд на природу людини, різноманітні

аспекти християнського релігійного світогляду та пов'язана з ним система «універсальних людських цінностей», а також переосмислені у дусі «ню-ейдж» міфологічні системи традиційних культур.

Важливим є те, що переважна більшість з представлених технологій у кінцевому підсумку мають на меті не тільки і не стільки вирішення конкретної конфліктної ситуації, або досягнення примирення між ворогуючими сторонами, але, на глибинному рівні, володіють претензіями на перебудову «на краще» стосунків у суспільстві та самої людської природи.

Все вищенаведене не може не впливати на сприймання та темпи поширення медіаційної ідеології в українському суспільстві, яке після пережитого тривалого стану аномії, перебуває у активному пошуку власної ціннісної ідентичності, та має в історичному «анамнезі» радикально інший набір базових цінностей. З урахуванням чого, не буде перебільшенням сказати, що вибір мирних засобів вирішення конфлікту в сучасних українських реаліях сам собою означає присутність у людини далекого від «традиційного» набору життєвих цінностей. Відповідно, одним з найактуальніших питань залишається те, чи є наявність у учасників конфлікту відповідної системи цінностей не лише передумовою згоди на участь у медіаційній процедурі, а і запорукою досягнення позитивного результату переговорів.

Крім того, вочевидь, на нас чекає тривалий період засвоєння, адаптації та взаємних впливів світоглядних концептів не лише у формально-правовій сфері, але і у площині суспільної думки та моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зер Говард. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя / пер. з англ. М. Яковлева. – К.: Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. – 224 с.
2. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методом и профессиональными технологиями / Составители: Г. Мета, Г. Похмелкина / перевод с немецкого Г.Похмелкина. – Москва.: Издательство «VERTE», 2004. – 320 с.
3. Праніс Кей, Стюарт Баррі, Уедж Марк Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду. – пер. з англ. - К.: Видавець Захарченко В.О., 2008. – 272 с.
4. Роберт А. Бэрок Буш, Джозеф П. Фолджер. Что может медиация. Трансформативный подход к конфликту. – Пер. с англ. – К.: Издатель Захарченко В.А., 2007. – 264 с.
5. Gusiev A., (2018). Современные тенденции и «проблемы роста» в украинской медиации. Zeitschrift für Beratungs- und Managementwissenschaften, 4, 59-63.